

Recenzentovy pochybnosti o interpretaci ‚patové‘ situace v politice na základě výsledků sociologických výzkumů

Ve statí „Vyhličky ke kompromisnímu modelu řešení české politické situace ve světle výsledků povolebního výzkumu“ lze rozlišovat různé roviny. Ta část, která vychází z empirického výzkumu, je užitečná. Vzhledem k tomu, že jsem politolog, soustředím svou pozornost na snahu autorů statí zkratkovitě vysvětlovat politické události na základě sociálně-ekonomických změn. Nehodlám se zde zabývat značně ideologicky formulovanými obecnými předpoklady, které občas přivádějí autory statí do slepé uličky.

Celou statí se vine snaha autorů ukázat, že oni – na rozdíl od jiných sociologů a politologů – už mnohé věděli dopředu. Píší, že patří k té skupině sociologů, kterou nijak zvláště nepřekvapily výsledky voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1996, protože na základě předchozích teoretických úvah i empirických výzkumů „předvídali prohloubení sociální diferenciací a politické rozštěpení společnosti do dvou zhruba stejně početných seskupení, a tím i možnost vzniku ‚patové‘ situace“.

V tom vidím dva problémy. Jednak seriózní společenští vědci nepředpokládali, že převaha pravice zůstane „na věčné časy“, jednak mají autoři statí zkratkovitě představy o vztazích mezi změnami v sociálně-ekonomické „bázi či základně“ (abych použil marxistického žargonu), jak je sociologové zjišťují ve svých výzkumech na jedné straně, a na druhé straně fenomény s naivní samozřejmostí považovanými za její politické důsledky či „odraz“ („patovou politickou situaci“).

Nejprve k prvnímu bodu. Při nedávném úklidu mi padlo do rukou staré číslo *Lidových novin* z 13. října 1994, kde na s. 8 je článek sociologa Jiřího Večerníka, který, jak známo, do onoho týmu, který věděl mnoho dopředu, nepatří. Stať má název „Opravdu není levicová orientace u nás aktuální?“, čteme v něm mj.: „Počínaje povolebním obdobím roku 1992 je ovšem obecným trendem narůstající preference sociálních jistot. I když v porovnání s ostatními středoevropskými zeměmi je česká společnost stále výrazně individualistická a protržní, i v ní orientace na státní zajištění převládají a narůstají. V postupu času méně lidí akceptuje zvětšování mzdových rozdílů a více lidí žádá státní garance zaměstnání a životní úrovně. Jestliže v červnu 1992 byla většina lidí pro trh bez přívlastků, dnes většina dává přednost sociálně-tržní ekonomice. (...) Také většina přívrženců ODS přitakává názoru, že se u nás bohatne hlavně nepoctivě, a také mnozí přívrženci trhu souhlasí s tím, že za chudobu může hlavně společnost, nikoli lidé sami. (...) Levicová orientace – vyjádřená v názorech občanů týkajících se míry odpovědnosti jednotlivce a státu za životní úroveň či prosazení tržních kritérií – je tedy u nás sice méně aktuální než v sousedních zemích, avšak aktuálnější, než byla při posledních volbách, s narůstající tendencí. Živná půda pro expanzi levicových stran je zřejmě připravenější, než by mohlo vyplývat z úspěchů ekonomické reformy.“

Nyní k druhému, důležitějšímu bodu. Je třeba autorům připomenout, že např. termín „výsledky parlamentních voleb“, který běžně používají, může znamenat dvě různé věci. Jednak procenta voličských hlasů, jednak procenta získaných parlamentních křesel v Poslanecké sněmovně.

Sociolog zabývající se „sociální diferenciací a politickým rozštěpením společnosti“ by se měl soustředit a omezit na vysvětlování toho prvního, tj. výsledku chápaného ve smyslu procent voličských hlasů získaných jednotlivými politickými subjekty, ale nemá žádnou zvláštní kompetenci k posuzování toho druhého, tj. procent poslaneckých křesel (Jedině v případě přísné proporcionality by procenta poslaneckých křesel jednotlivých stran byla stejná jako procenta jejich voličských hlasů, tak tomu však nikdy v posuzovaných volbách v České republice nebylo). Zejména pak takový sociolog není speciálně vybaven ke zkoumání s tím souvisejících problémů se sestavováním koalic, menšinovou či většinovou vládou, tzv. opoziční smlouvy atd.

Pokud pak autoři stati hovoří o „překvapivých“, nebo dokonce „frustrujících“ výsledcích voleb, je třeba upřesnit, o jaké výsledky jde. Jde o voličské výsledky? Ty samozřejmě „překvapivé“ příliš nebyly, vezmeme-li v úvahu výzkumy volebních preferencí. Moment překvapení nespočíval při zmíněných volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996 v ohromném nárůstu sociální demokracie, který demoskopické agentury vesměs víceméně zaznamenaly, ale v tom, že se těžko formuje většinová vláda. To má však jiné důvody, k jejichž pochopení nám mimochodem autoři stati nemají co nabídnout. Z toho, že se v českých zemích tvoří „dvě zhruba stejně početná seskupení“, totiž nevyplývá „politický pat“.

Je problematické, když např. autoři píší, že „konečný součet hlasů pro pravici, které získaly zastoupení v parlamentu, tak poklesl (z voleb 1996 k volbám 1998) ze 49,51 % na 40,98 %“. Přece to, že např. Sládkovi republikáni se čtyřmi procenty hlasů už nejsou zastoupeni v Poslanecké sněmovně, plyne z pětiprocentní klauzule, která nemá nic společného se sociálním vývojem, jak ho ta či ona skupina sociologů zaregistrovala.

Ostatně je kritizovatelné sčítat spolu procenta prosystémových a antisystémových stran, stran s koaličním potenciálem a stran bez koaličního potenciálu, jak to činí autoři článku zejména v tabulce 1 (Přehled výsledků voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR na stupnici levice/střed/pravice). Strany bez koaličního potenciálu, které byly zastoupeny v PS (v roce 1996 SPR-RSČ a KSČM) přece nevstupují (a prakticky v dohledné budoucnosti vstoupit ani nemohou) do vládních koalic. Sčítat spolu voličská procenta Sládkových republikánů a Klausových občanských demokratů pod záminkou, že obě strany jsou pravicové (nebo komunistů a sociálních demokratů pod záminkou, že obě strany jsou levicové), je jako sčítat spolu shnilá jablka se zdravými.

Pokud jde o pětiprocentní klauzuli, její efekt se mění v čase. V českých zemích se v roce 1996 konaly už třetí parlamentní volby s pětiprocentní klauzulí a logicky si mezitím voliči na tuto bariéru zvykli (Duverger to nazývá „psychologický efekt“): straničkám, které neměly šanci na vstup do parlamentu, už hlasy nedávali, což mělo za následek výrazné zvýšení proporcionality. V roce 1992 ještě koalice pravého středu (ODS-KDS, ODA, KDU-ČSL) s pouhými 42 % hlasů získala při volbách do ČNR nadpoloviční většinu (52,5 %) poslaneckých mandátů. Při těchto parlamentních volbách se „ztratilo“ (a bylo přerozděleno) 19 % hlasů.

Naproti tomu při třetích českých parlamentních volbách v roce 1996 už „propadlo“ jen 11 % hlasů a týmž třem formacím (ODS, ODA, KDU-ČSL) ani 44 % hlasů nestačilo k získání absolutní většiny v parlamentu (obdržely jen 49,5 % křesel) a musely se proto spokojit s vytvořením menšinové vlády.

Ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998 ve skutečnosti dostaly strany staronové koalice (kde Unie svobody nahradila Občanskou demokratickou aliancí) víc než

45 % voličských hlasů a 51 % poslaneckých křesel. To, že k této možné většinové koalici pravého středu nedošlo, souvisí především s politickými faktory, které ona skupina sociologů přezírá, podceňuje a bagatelizuje.

Podobně jako je matoucí výraz „výsledky voleb“, který autoři statí používají, je neméně matoucí jejich výraz „kompromis“, kompromisní řešení, kompromisní model, kompromisní strategie atd., se kterým velice často operují. Mají tím na mysli politický kompromis utvořený v důsledku sociálně-ekonomického tlaku. K politickým kompromisům a dohodám dochází však mnohdy ze zcela jiných důvodů, vyplývajících spíše z vlastní politické logiky.

Vezměme např. to, jak autoři statí vykládají tzv. opoziční smlouvu mezi ČSSD a ODS. Mýlí se, když soudí, že se ODS i ČSSD „posunují směrem do středu“ tím, že spolu uzavřou smlouvu. Skutečné programové neboli ideologické sblížování by se dalo konstatovat např. tehdy, kdyby poslanci obou stran podobně hlasovali v parlamentu. Kdežto uzavření tzv. opoziční smlouvy není důsledkem posunu obou největších stran směrem do středu, ale je důsledkem toho, že obě strany mají některé společné zájmy, které mohou spolu prosadit, a to bez ohledu na to, že jinak mezi nimi naopak stále přetrvává dost velká ideologická či programová vzdálenost, o dosud nepřekonané osobní animozitě mezi jejich vůdci ani nemluvě.

Nejde dále výlučně o dočasné, čistě mocenské a nahodilé zájmy a improvizace, jak chápou autoři statí vše politické, co není přímo determinováno sociálně-ekonomickými proměnnými. Jde tam mj. i o tak důležité věci, jako je schopnost utvářet většinové akceschopné vlády, možnost alternace neboli střídání vlád, a dokonce i o posílení vládní odpovědnosti (ve smyslu *accountability*) ve vztahu k občanům atd.

A je třeba také zdůraznit, že strany pravice a levice se mohou „posunovat“ směrem do středu, aniž by spolu musely uzavírat koalice nebo smlouvy. „Politiku středu“ (nebo „umírněnou“) nevedou ani tak pravolevé nebo „velké“ koalice jako spíš jednobarevné vlády nebo homogenní (tj. pravicové nebo levicové) aliance, které se u moci střídají. To vysvětlili G. Sartori a M. Duverger ve svých spisech o stranách a stranických systémech.

Závěrem bych chtěl říci, že autoři statí by nejlépe udělali, kdyby se omezili na výklad sociologických výzkumů. Pokud opravdu chtějí, jak píší, „osvětlit i povolební situace“ a nejenom procenta voličských hlasů získaná jednotlivými politickými subjekty, pak musejí vstoupit na jiný terén, na který zatím nevkdali.

Miroslav Novák